

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.7 (5)

Чукаєва В. О.,

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Діцман К. Д.,

*методист
Дніпровського коледжу радіоелектроніки*

ПРАВА НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ

REALIZATION OF RIGHT FOR THE FORMATION IN THE UKRAINE: CONTEMPORARY PROBLEMS OF THE REFORMATION

Дослідження містить визначення змісту та напрямів правового регулювання конституційного права людини та громадянина на освіту в Україні в контексті євроінтеграції і модернізації українського суспільства. Зазначені основні проблеми правового регулювання забезпечення права на освіту громадян.

Ключові слова: право на освіту, освіта, реформа освіти, національна доктрина, національна стратегія, правове регулювання освіти, європейська інтеграція.

Исследование содержит определение содержания и направлений правового регулирования конституционного права человека и гражданина на образование в Украине в контексте евроинтеграции и модернизации украинского общества. Обозначены основные проблемы правового регулирования обеспечения права на образования граждан.

Ключевые слова: право на образование, образование, реформа образования, национальная доктрина, национальная стратегия, правовое регулирования образования, европейская интеграция.

A study contains the determination of content and directions of the lawful regulation of the constitutional right of man and citizen to the formation in the Ukraine in the context of Euro-integration and modernization of Ukrainian society. The basic problems of the lawful regulation of the guarantee of a right for the education of citizens are designated.

Key words: right for the formation, formation, reform of formation, national doctrine, national strategy, lawful of the regulation of formation, European integration.

Забезпечення права на освіту та поступове розширення його змісту відіграє принципово важливу роль із погляду утвердження України як незалежної та конкурентоспроможної держави. Зокрема, серед практичних аспектів аналізу проблеми постають передусім питання удосконалення законодавчих засад забезпечення права на освіту, удосконалення організаційної діяльності виконавчих органів державної влади щодо забезпечення права громадян на освіту, а також система адаптація освітньої діяльності до процесу становлення в Україні соціально орієнтованого ринкового суспільства.

Окремі елементи права на освіту в контексті соціальної та економічної ефективності освітньої сфери й інноваційних процесів у галузі освіти досліджували В. Боняк, Г. Валесев, О. Мельнічук, К. Романенко, Т. Шаповал та інші. Загальним результатом цих досліджень є обґрунтування значущості розширення гарантій забезпечення права на освіту з погляду адаптації країни та індивіда до потреб соціально орієнтованого ринкового суспільства і інтеграції в Євросоюз.

Незважаючи на наявність значного масиву наукових праць із проблематики права на освіту, донині в національній юридичній науці не висвітлена низка аспектів конституційного права на освіту у контексті глобали-

заційного характеру реформування системи освіти в Україні.

Право на освіту в об'єктивному розумінні – правовий інститут, система правових норм, яка регулює ту частину суспільних відносин, які пов'язані з набуттям знань, що сприяють розвитку самої особистості, професійних навичок. Будучи закріпленим законодавчим шляхом, воно стало частиною об'єктивного права, сукупністю правових норм у рамках чинного позитивного права [2, с. 49]. Визначаючи це право як встановлене державою в інтересах усього народу право на одержання визначеної суми знань, умінь і навичок, на підготовку і постійне вдосконалення участі громадян у сфері трудової діяльності, в управлінні справами суспільства і держави, а також морального і духовного виховання, яке забезпечується суспільним ладом, право на освіту встановлює держава, тобто «дарує» його, а отже, така можливість не може бути притаманна людині як природна її властивість.

На формування змісту права держави, перш за все, впливає визначена державою правова доктрина. Правова доктрина – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень,

ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та право тлумачної діяльності [12]. Або правова доктрина – «це концептуальні ідеї, теорії та погляди щодо права, державно-правової дійсності загалом. У більшості правових систем виступає окремим юридичним джерелом права, окрім того, виступає так званим ідеальним джерелом права – ідейним підґрунтям останнього» [9]. Тобто правова доктрина є джерелом, яке впливає на зміст нормативно-правових актів, а також на механізм правового регулювання.

Національна доктрина розвитку освіти України була прийнята ще 17 квітня 2002 р. [14]. Із метою реалізації доктрини Указом Президента була прийнята «Національна стратегія розвитку освіти в Україні» від 25 червня 2013 р. на період до 2021 р. [13].

Національна стратегія визначає основні напрями, пріоритети, завдання і механізми реалізації державної політики в галузі освіти, кадрову і соціальну політику і становить основу для внесення змін і доповнень до чинного законодавства України, управління і фінансування, структури і змісту системи освіти.

Її розроблення зумовлене необхідністю кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості і конкурентоспроможності освіти, вирішення стратегічних завдань, що стоять перед національною системою освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, інтеграції її в європейський і світовий освітній простір.

Доцільно зауважити, що стратегія – це спосіб дій у ситуації, коли для прямого досягнення основної мети не вистачає наявних ресурсів. Завданням стратегії є ефективне використання наявних ресурсів для досягнення основної мети. Стратегія досягає основної мети шляхом вирішення проміжних тактичних задач по осі «ресурси–мета». Безумовно, така важлива галузь, як освіта, не може розвиватися без стратегії, але викликає подив, чому запропонований проект стратегії не було винесено на всенародне обговорення, адже освіта – це та галузь, до якої причетні кожен громадянин, кожна родина, все суспільство. Запропонована стратегія визначає основні напрями і шляхи реалізації ідей та положень Національної доктрини розвитку освіти, здійснення реформування освіти упродовж найближчих 10 років у нових соціально-економічних умовах. При цьому в Стратегії не наведено жодного слова про досягнення української освіти за останнє десятиріччя, проблеми виходу її на міжнародну арену, не сказано про наявні управлінські, правові та економічні негаразди з приводу забезпечення надання населенню якісної і потужно-спроможної у риночній економіці освіти, не визначені об'єктивні та суб'єктивні причини такої ситуації.

Немає об'єктивного аналізу досягнень української вищої освіти у втіленні положень Болонської декларації. Що це дало? Які позитиви і негативи відбулися у практиці освітянського процесу під час впровадження Болонських положень? Ці питання залишилися відкритими для аналізу і констатації фактів проблем реалізації права на освіту громадянами України.

Також не визначені основні проблеми соціальної незахищеності учасників освітнього процесу.

Автори документу перенесли головний акцент на законодавче поле. Наводячи як досягнення проведені заходи з модернізації мережі навчальних закладів, скорочення чисельності шкіл, автори не дають оцінки неправових дій окремих урядовців, закриттю українських шкіл і, головне, не подають свого бачення перспективи вирішення цього питання. Не наведено логічного мотивування причин переведення середньої школи з 11-річної на 12-річну, якими є економічні і кадрові можливості країни для забезпечення цієї реформи.

Також не відкрито питання про те, що система управління освітою в Україні й досі характеризується лінійною структурою організацією ієрархічної драбини. Децентралізації управління і наявності самостійності державних органів та установ, які забезпечують право реалізації на освіту, відсутня.

Розбудова національної системи освіти в рамках європейської інтеграції вимагає критичного осмислення досягнутого і зосередження зусиль та ресурсів на вирішенні найбільш гострих проблем: відсутність матеріально-технічної і професійної бази реформування освіти, невідповідність освітніх послуг вимогам часу, недостатня мережа навчальних закладів, повільне впровадження у навчально-виховний процес інноваційних та інформаційно-комунікаційних технологій, невисокий рівень соціально-правового захисту учасників навчально-виховного процесу, неефективність управління системою та закладами освіти тощо. Все це впливає на ефективність правового регулювання забезпечення громадян України права на освіту.

Нині в нашій країні, всупереч реальним тенденціям розвитку економіки, триває бум вищої освіти, особливо соціально-гуманітарної. Випуск навчальними закладами фахівців із вищою освітою більш ніж удвічі перевищує випуск кадрів із робітничих професій. У деяких галузях майже три чверті випускників – це фахівці з вищою освітою. Водночас дослідження свідчать, що протягом останніх п'яти років близько 80% загальної потреби нашої економіки становлять фахівці робітничих професій, тому утворилась парадоксальна ситуація: наша молодь є безробітною й найосвіченішою одночасно [11, с. 27].

Аналіз ситуації на ринку праці свідчить про певний дисбаланс у сфері підготовки кадрів. Масове здобуття вищої освіти, орієнтація у підготовці кадрів не на потреби економіки, а на ажіотажний попит молоді на певні спеціальності, вплив мотивів «моди» та «престижності» під час виборів спеціальності без урахування реальних можливостей працевлаштування, на жаль, створюють умови для зростання безробіття серед молоді. Причинами такої ситуації є необізнаність випускників шкіл, абітурієнтів, студентів та випускників навчальних закладів щодо стану та динаміки ринку праці, попиту на конкретні спеціальності, перспектив працевлаштування за обраною професією [5, с. 57].

За результатами досліджень можна стверджувати, що в Україні є розрив між системою освіти та потребами ринку праці [1]. Молодь під час вибору майбут-

ньої спеціалізації має керуватися не тільки бажанням отримати престижну професію з високою заробітною платою, а й реально оцінювати власні можливості та ситуацію на ринку праці. Тому необхідно терміново узгодити обсяги, напрями та якість професійних і освітніх стандартів із потребами роботодавців, підвищити роль суб'єктів господарювання та їх представницьких органів на регіональному та державному рівнях. Усім давно зрозуміло, що система чинних освітньо-професійних стандартів застаріла: вона формувалася в минулому, проте нині суттєвих змін не відбулося. Варто зазначити, що навчальні плани і програми розробляються без відповідного аналізу, без моніторингу ринку праці та, як правило, без урахування специфіки регіону й без участі роботодавців.

На думку вченого О.П. Мещанінова, можливість здобуття якісної освіти безпосередньо пов'язана з додатковими джерелами фінансування [5]. Ця система в рамках глобального реформування освіти на сучасному етапі не визначена.

Основою всієї вищої освіти є обов'язкова середня освіта, яка головним чином впливає на вибір учнем майбутньої професії та являє собою складну систему морального саморозвитку молоді людини. Проте модернізація освітньої системи України натрапляє на значні труднощі, перебуває у критичному стані. Перш за все, це стосується дійсної відсутності чітко визначеної системи гарантій забезпечення реформування освіти, значного скорочення витрат на соціальні потреби, повільності змін, непослідовності окремих кроків, а також декларативності багатьох положень концептуальних документів.

Так, євроінтеграція української системи освіти має бути планомірною та поступовою. Це, перш за все, стосується втілення нових навчальних програм, гарантій працевлаштування бакалаврів та нової системи залікових балів. Кредитування навчання у ВНЗ лишає нерозглянутим питання щодо оплати додаткової підготовки студента як мотивованого впливу на його навчання, яке взагалі ставить під сумнів ст. 53 Конституції України, а саме доступність та безплатність освіти.

Ефективність реформування системи освіти й професійної підготовки значною мірою буде залежати від того, наскільки вища школа звільниться від шаблонів старих ідей і поверне погляди в майбутнє. Вища школа України залишається орієнтованою на задоволення професійних потреб і корпоративних інтересів «галузей народного господарства» [7, с. 108].

Розглядаючи взаємозв'язок освіти й економічного росту в сучасних умовах, варто пам'ятати, що, по-перше, знання стали найважливішою ініціюючою ланкою, яка забезпечує появу нових ідей, теорій, технологій, тобто будь-яких інновацій. Як правило, інноваційний процес пов'язаний із діяльністю порівняно невеликої частки робочої сили – учених, інженерів, винахідників, однак у його реалізації беруть участь практично усі. По-друге, змінюється якість усієї робочої сили, підвищується рівень кваліфікації і загальної культури праці, що сприяє росту продуктивної сили праці [1, с. 5].

Недоліки вищої освіти особливо гостро виявилися, коли суспільство зіткнулося з науково-технічними труднощами, пов'язаними з розвитком кібернетики та загальної теорії систем, автоматизації та роботизації, інформатики та біотехнології. При цьому проблема полягає не стільки в необхідності механічного збільшення числа гуманітарних дисциплін, скільки в потребі концептуалізації гуманітарних дисциплін, усвідомленні пріоритетності гуманітарної освіти. Йдеться не про соціальні і гуманітарні науки, а про гуманітарне знання загалом, що включає філософію, літературу, мистецтво тощо [6, с. 56].

Реформування нашої освіти, зокрема вищої освіти, має відбуватися на тій самій платформі, що й в інших країнах, та має відповідати міжнародним вимогам якості освіти. Нова система має бути достатньо гнучкою щодо відповіді швидкозмінному попиту на ринку праці [3, с. 60].

Вітчизняна структура розподілу підготовки фахівців значною мірою не відповідає ключовому міжнародному освітньому стандарту. Головними її недоліками є надмірно глибока деталізація галузей знань, напрямів підготовки та спеціальностей, яка переходить усі межі доцільності. Тобто підвищення конкурентоспроможності, здатності випускників вищої школи до працевлаштування в умовах глобального ринку праці – головна мета реформування вищої освіти України [5, с. 62]. Вища освіта загалом спрямована на саморозвиток особистості, тому надмірна технізація освіти призводить до звуження гуманітарної компоненти, а надмірний техніцизм – це наслідок впливу зовнішніх чинників, що формують еталони фахівця [16, с. 103].

Починаючи з XIX ст., під впливом промислової революції та прискорення науково-технічного прогресу постійно зростало значення математичних, природничо-наукових і технічних знань. Для минулого століття характерною була «однобокості» вищої освіти. Така тенденція мала місце не тільки у вітчизняній вищій освіті, а й у світовій (США, Великобританія, Німеччина, Бельгія, Франція та ін.), де здебільшого готували інженерів і науковців. Фахівці мали високий рівень професійних знань, але досить обмежений світогляд [4, с. 107].

Можна зазначити, що радянська система освіти була досить розвинута й авторитетна для вимог і потреб радянської системи. Принципова відмінність системи освіти в колишньому СРСР від системи освіти в сучасній Україні має полягати не лише в тому, що вона має задовольнити ринкову економіку й наявні відносини на ринку праці, а й у тому, що нині вона є перехідною, по-перше, від планово-розподільчої до ринково-орієнтованої, по-друге, від колективної до індивідуалізованої системи освіти. А це означає, що немає й не може бути уніфікованих планів і програм, єдиних освітньо-професійних характеристик [15, с. 10].

Таким чином, нині провідні фахівці в галузі психології і педагогіки визначають, що освіта не має бути орієнтована лише на зовнішні об'єкти, на відчуття «порівняно постійних» знань, на пріоритети простого засвоєння і відтворення інформації [10, с. 180]. Тому проект Закону «Про освіту» пропонує часткове вирі-

шення цих проблем і здійснення кардинального реформування освіти:

- перейти на три форми здобуття освіти: формальна, неформальна, інформальна;
- зменшити бюрократичний контроль освітан;
- підвищити соціальний статус і оплату вчителя;
- запровадити 12-річну повну загальну середню освіту (планується старша 3-річна профільна школа з двома групами профілів: академічна і професійна, при цьому в систему профільної старшої школи мають бути включені заклади профтехосвіти, технікуми та коледжі, які готують молодшого спеціаліста);
- сформувати нові принципи змісту освіти – Уряд (Міністерство) затверджує стандарти освіти на компетентнісній основі в термінах результатів навчання (що має знати, вміти, розуміти випускник певного рівня освіти);
- розширити автономію закладів освіти;
- створити незалежну систему контролю якості освіти: на базі Державної інспекції навчальних закладів має бути створено Агентство забезпечення якості освіти, які будуть займатися питанням акредитації освіти (крім вищої освіти);
- створити національну систему кваліфікації (цим буде займатись Національний центр професійних кваліфікацій);

– запровадити поняття «освітня послуга» для можливості фінансової самостійності навчальних закладів [8].

Проблема оптимізації підготовки фахівців у сучасних соціально-економічних умовах із метою підвищення ефективності та результативності є дуже актуальною, складною та багатоплановою задачею, що потребує проведення комплексних правових реформ – прийняття законів «Про освіту», «Про середню освіту», «Про професійну освіту», «Про децентралізацію місцевого самоврядування», де був би новий адміністративний поділ («громада-район-регіон»), «Про національну систему кваліфікацій» та ін.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що основними факторами, які негативно впливають на розвиток української освіти, є: «криза кадрів» як наслідок попередньої проблеми та «відтоку мізків» – негативного суспільно-економічного явища, яке продовжує прогресувати й нині; декларативна стратегія і програма держави у напрямі реформування освіти (відсутня матеріально-технічна база проведення реформи освіти); копіювання досвіду інших країн із приводу реформування освіти без врахування особливостей української системи освіти та її забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беззубко Л. Розвиток системи освіти у сучасних умовах / О. Черниш, Л. Беззубко, Л. Соколова. – Донецьк : ВІК, 2005. – 235с.
2. Грачева Т. Право человека на образование и его развитие в условиях глобализации / Т. Грачева // Закон и право. – 2004. – № 3. – С. 49–51.
3. Джура О. Болонський процес як прояв модернізації освіти / О. Джура // Вища освіта України. – 2008. – № 4. – С. 58–63.
4. Максименко С.Д. Загальна психологія : навчальний посібник / С.Д. Максименко, В.О.Соловієнко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
5. Мещанінов О. Методологія оцінювання якості університетської освіти / О. Мещанінов // Проблеми якості освіти: теоретичні і практичні аспекти : матеріали методологічного семінару, (15 листопада 2006 р.). – К. : СПД Богданова А.М., 2007. – С. 253.
6. Пінчук Є. Роль сучасних ціннісних орієнтацій в реформуванні освіти / Є. Пінчук // Вища освіта України. – 2009. – № 1. – С. 53–59.
7. Пономарев Н. Образовательные инновации: Государственная политика и управление / Н. Пономарев, Б. Смирнов. – М. : Академия, 2007. – 386 с.
8. Проект Закону «Про освіту» від 6 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/materiali-do-zakonu-ukrayini-pro-osvitu.html>.
9. Семеніхін В. Правова доктрина: поняття та особливості/ В. Семеніхін // Трибуна молодого вченого. – 2009. – Випуск 18. – С. 135–137.
10. Смеричевская С. Макроэкономические аспекты формирования управленческих стратегий в инновационном развитии системы образования Украины // Стратегія інноваційного розвитку системи вищої освіти України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / голов. ред. С. Смеричевська. – Донецьк : Видавничий дім «Кальміус», 2007. – С. 8–12.
11. Терези С., Русин В. Реалізація права на освіту/ С.Е.Терези, В. Русин // Наука. Релігія. Суспільство. – 2011. – № 1. – С. 118–121.
12. Тертишник В. Доктрина та проблеми і ризику конституційної й судово-правової реформи в Україні / В. Тертишник // Суспільно політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». – 2016. – Випуск 4. – С. 147–160.
13. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/2827>.
14. Про національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/other/2827>.
15. Уханова Л. Використання зарубіжного досвіду для формування культури майбутнього спеціаліста / Л. Уханова, О. Жеронкіна // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2006. – № 6. – С. 107–112.
16. Федічкіна О. Проблеми гуманітаризації вищої освіти / О. Федічкіна, В. Голубінцев // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2006. – № 6. – С. 102–107.